

יב. חטא ישראל בחסרון ההשתוקקות לעלייה לארץ, וחובת השוואת הדיבור - לכוונה ולמעשה (כג-כד)

כג

אמר הכוזרי: אם כן אתה מתרשל בחובת תורתך¹⁴¹, שאין אתה שם פעמיק אל המקום הזה¹⁴², ותעשהו בית חייך ומותך¹⁴³, ואתה אומר (בברכה השנייה מברכות ההפטרות): "רחם על ציון כי היא בית חיינו", ותאמין כי השכינה חוזרת אליה¹⁴⁴.

הערות - ילמד ענוים דרכו

141 עיין בהשגות הרמב"ן על הרמב"ם לספר המצוות, שכחת העשין מצווה רביעית: "שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה... ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגין בה והיא דירת ארץ ישראל עד שאמרו שכל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ יהא בעיניך כעובד עבודה זרה... וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה, הכל הוא ממצוות עשה הזה, שנצטוינו לרשת הארץ ולשבת בה. אם כן היא מצוות עשה לדורות, מתחייב כל יחיד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה. ולשון ספרי (ראה יב,כט): 'מעשה רבי יהודה בן בתירה ור' מתיה בן חרש ור' חנניה בן אחי ר' יהושע ור' נתן שהיו יוצאין חוצה לארץ, והגיעו לפלטיה וזכרו את ארץ ישראל. וזקפו את עיניהם וזלגו דמעותיהן וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה: וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות - אמרו וישבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה...'. ועיין עוד בסוף דרשת הרמב"ן לראש השנה שכתב שמזאת המצווה עזב את בניו ואשתו וכל משפחתו ועלה לארץ בסוף ימיו. ונבדעת הרמב"ם שלא מנה מצוות ישוב ארץ ישראל בכלל תרי"ג נאמרו מספר הסברים: או שזו מצווה כללית הכוללת מצוות רבות - עיין בשורשים לספר המצוות שורש רביעי (אם הבנים שמחה עמ' קנד; צי"א ז,מח בשם הראי"ה; יחוד הגו, בשם הגר"ח פלאגי; ועיין שו"ת בני בנים ב,מב), או שכלולה במצוות החרם תחרימם (אב"י יו"ד סי' תנד), או שמצוות ישוב ארץ ישראל היא טעם לשאר המצוות והרמב"ם איננו מונה טעמים (מור"ג הגרנ"א רבינוביץ' תחומין ה). ויש שסברו שלדעת הרמב"ם יש מצווה מדרבנן (פאת השולחן בית ישראל א,יד), ויש שסברו שלדעת הרמב"ם מצווה זו לא קיימת בגלות עד עת בוא המשיח (מגילת אסתר. אולם כבר דחו דבריו שלא ראה את הספרי ועל כן פירשו הפוך מהכתוב בו, עיין באב"נ שם). ועיין במה שכתבנו בלימוד יומי באמונה, רמב"ן, השגות לספר המצוות, שכחת העשין, מ"ע רביעית.]

142 כמו שנאמר לעיל על רבי זירא ועל ש"הכל מעלין לארץ ישראל".

143 כמו שנאמר לעיל על המעלה של הדר בארץ ישראל והחסרון במי שדר בחו"ל, ועל המעלה של מי שנקבר בארץ ישראל, ושל מי שבא בחייו אליה ואז נקבר בה במותו.

144 כאן דיבר על העלייה לארץ ישראל מצד המעלה העתידית שתהיה בה, ואחר כך מוסיף לדבר גם מצד הרושם שנותר בה ממה שהיה בה בעבר. והדברים קשורים: הסילוק שהיה - לא היה מוחלט אלא השאיר רושם, ואין זה אלא מפני שהמדרגה עתידה לחזור. ועיין במחלוקת רמב"ם וראב"ד בהל' בית הבחירה ו,טו-טז שדעת הרמב"ם שקדושת ירושלים קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא מפני שהשכינה אינה בטלה, ואילו לדעת הראב"ד לא קדשה לעתיד לבוא. ובאמת או"א דא"ח, שיש בחינה בשכינה שלא זוה ממקומה ויש בחינה בשכינה שיצאה יחד עם ישראל לגלות (וב' בחינות אלו בשכינה נקראות בקבלה לאה ורחל). וכן מבואר בסוף הספר (ה,כג): "השכינה הנראית עין בעין - נעדרת כיום בארץ ישראל. כי השכינה שורה רק על נביא או על ציבור רצוי לאלוה, ורק במקום

וְאֵלֹהֵי לֹא הָיְתָה לָהּ מַעֲלָה אֲלֵא הַתְּמַדַּת הַשְּׂכִינָה בָּהּ בְּמִשְׁךְ תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה (לעיל א, פז),
 (רק בזכות זה כבר) הָיְתָה לְנַפְשׁוֹת מְנוּחָה וְהַדְּפָכוֹת בָּהּ, כְּאֲשֶׁר יֵאָרֵעַ לָנוּ בְּמִקְוֹמוֹת
 הַחֲסִידִים הַנְּבִיאִים (=שעשו שם ניסים או שנקברו שם, שאלו מקומות הראויים להודרכות
 רוחנית), קל וְחִמְרָה בָּהּ - שֶׁהִיא שֶׁעַר הַשָּׁמַיִם¹⁴⁵.

וּכְבֵר הַסְּפִימוֹ הָאֲמוֹת עַל זֶה (שהיא שער השמים): הַנּוֹצְרִים אוֹמְרִים שֶׁהַנְּפָשׁוֹת נִקְבְּצוֹת
 אֲלֵיהֶן וּמִמֶּנָּה מַעֲלִים אוֹתָן אֶל הַשָּׁמַיִם, וְהַמְּסֻלָּמִים אוֹמְרִים כִּי הִיא מְקוֹם הַעֲלִיָּה, וּמִשָּׁם
 הָעֵלוּ הַנְּבִיאִים אֶל הַשָּׁמַיִם, וְשֶׁהִיא מְקוֹם תְּחִילַת הַמֵּתִים. וְהִיא לְכָל (שלוש הדתות) מְקוֹם
 שְׁפוּנִים אֲלֵיוֹ בַּתְּפִלָּה¹⁴⁶ וְחוֹגְגִים (=ועולים לרגל) אֲלָיו.

וְהִנֵּה הַשְּׁתַּחֲוִיָּתָה וְכִרְיַעְתָּה נִגְדָה - אוֹ צְבִיעוֹת אוֹ עֲבוּדָה בְּלִי כֹוָּנָה!¹⁴⁷
 וּכְבֵר הָיוּ אֲבוֹתֵיכֶם הָרֵאשׁוֹנִים (=שלושת האבות) בּוֹחֲרִים לְדוֹר בָּהּ יוֹתֵר מִמְּקוֹמוֹת

הערות - ילמד ענויים דרכו

המיוחד. והוא אשר נצפה לשובו אלינו לפי הבטחת: 'כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון', וכמו שאנו
 אומרים בתפילתנו: 'ותחזינה עינינו בשובך לנווך לציון'. אבל השכינה הנסתרת הרוחנית - היא עם
 כל בן ישראל, זך המעשים וטהור הלב, אשר כל משא נפשו קודש לאלוהי ישראל, וארץ ישראל היא
 המיוחדת לאלוהי ישראל ואין המעשים שלמים כי אם בה..."

145 ומעלה זו אינה תלויה בהופעת השכינה הנגלית, שהרי היא התגלתה ליעקב (בראשית כח, יז), בעוד
 שלא הופיעה השכינה במקום!

146 כך עשו בעלי הדתות בתחילת דרכם, עד ששינו, כמו שמבאר במאמר ד, יא: "מייסדי שתי הדתות
 האלה, אמרו כי הם השיגו את האורות האלוהיים במקום מוצאם - זאת אומרת בארץ ישראל, וכי
 משם הועלו השמימה, ושם צוו להדריך בדרך האמת את כל אנשי הארץ הנושבת. ואכן בראשונה
 היתה הארץ ההיא המקום היחיד אשר אליו כיוונו מאמיני הדתות האלה בתפילותם, אך דבר זה לא
 ארך כי אם זמן מועט, ועד מהרה התחילו מכוונים בתפילותם אל המקום בו נמצא רוב המונס..."

147 עניין השוואת הכוונה עם המעשה מובא גם לקמן ה, כ-כז. שם המלך מציע שמספיק הרצון לעלות
 לארץ ואין צריך לעלות בפועל, ואילו החבר מדגיש שאין עבודה אלא בשלמות הכוונה והמעשה:
 "אמר הכוזרי: הואיל ואתה מאמין בכל מה שאמרת, הרי האלוה 'ית' יודע את כוונתך, שהרי הכל
 גלוי לפני האלוה, ולפניו נגלו כל הנסתרות! אמר החבר: אמת. אבל רק בשעה שהמעשה הוא
 מן הנמנעות. אולם האדם חופשי גם בתחום הרצון, גם בתחום המעשה. יש לבוא אפוא בטענה
 על האדם המבקש להגיע לשכר הנגלה, בלא מעשה נגלה... כי אם המצוות הן הצריכות להעשות
 בשלמות, למען תהיינה ראויות לגמול. כשם שכוונות התפילה יש לתת להן מבע על צד השלמות
 האפשרית, בתחינה ובבקשה. כי רק אם יהיו הכוונה והמעשה גם יחד שלמים כראוי - יבוא הגמול
 עליהם... אם יעשה המעשה בלא כוונה או אם הכוונה לא תלויה מעשה - תאבד התוחלת לשכר.
 רק אם המעשה אינו בגדר האפשרות, יש תועלת מה בדבר, אם ישמר האדם על הכוונה ויתנצל
 לפני אלוהו על העדר המעשה. כדרך שאנו מתוודים בתפילתנו: 'זמפני חטאינו גלינו מארצנו' וכן
 בתפילות אחרות."

אדם שאינו מתרץ תירוצי סרק ומכיר בחטאו, כמו החבר היהודי, יגיע לשלב שגם יתקן את החטא,
 כפי שמובא בסוף הספר. המלך לעומת זאת עובר תהליך הפוך: כמו חוזר בתשובה, יש לו בתחילת
 הדרך כנות שאינה סובלת את הצביעות או את קיום המצוות ללא כוונת הלב, המקננים אצל מי
 שהורגל במצוות מלידה. אולם עד סוף הספר הוא כבר מתרגל ל"יהדותו" והכנות מתחלפת בצרכים
 האישיים, ובקושי להיפרד מהחבר, כמובא במאמר ה סוף סעיף כב.

מולדתם, ובחזרים הגרות בה יותר מהאזרחות במקומותם. זה אף שלא שכנה בה אָז שכינה גלויה, אלא היתה מלאה זנהמה ועבודת אלילים, והם לא יחלו אלא לדבק בה, ולא יצאו ממנה בעתות היקר והרעב אלא בצווי מאת ה' ¹⁴⁸, ואחר כך היו משתוקקים שיצאו עצמותיהם אליה.

כד

אמר החבר: הוכחתי מלך כוזר! ¹⁴⁹

החטא הזה הוא אשר מנענו ¹⁵⁰ מהשלמת יעוד ה' בכית שני, באמר (זכריה ב, יד): "רנין ושמי בת ציון (כי הנני בא ושכנתי בתוכך)" וגו'. שהרי כבר היה הענין האלהי מזמן

הערות - ילמד ענוים דרכו

148 נראה שכוונתו ליעקב, שלפני שירד למצרים עצר בבאר שבע "ויזבח זבחי לאלוהי אביו יצחק", שהרי ליצחק נאסר לצאת מהארץ אף בשנת רעב. וענה לו ה': "אל תירא מרדה מצרימה". אולם ביצחק לא נאמר שביקש רשות, אלא רק שה' אסר עליו את הירידה למצרים: "אל תרד מצרימה, שכן בארץ אשר אומר אליך, גור בארץ הזאת..." וגם באברהם בשעה שירד למצרים בשנת הרעב, לא נאמר שביקש רשות, ואכן דעת הרמב"ן שם שאברהם טעה וירד שלא ברשות, והיה לו להישאר ולהאמין בה' שיפנסו ברעב כמו שהיה ליצחק. ונראה מכאן שריה"ל פירש כרש"י שם שהירידה לא היתה חטא אלא ניסיון אם יהרהר אחר ה' שאמר לו ללכת לארץ כנען. ולדעת ריה"ל אחר שהגיע לכנען ה' שינה דיבורו ואומר לו לרדת למצרים ולא עוד אלא שהכניסו ללועז של פרעה והסתכנו הוא ואשתו, וכענין מה שהבטיח לו את יצחק ואח"כ ציווה עליו לעוקדו. הרי שהכל היה במצווה מאת ה'.
149 בשלושה מקומות מודה החבר לביקורת שהמלך משמיע כנגד עם ישראל: כאן, בדבר חוסר מסירות הנפש וההשתוקקות לעלות לארץ ישראל, ובמאמר א, קטו ובמאמר ד, כג על חוסר קבלת יסורי הגלות ברצון. שני אלו נראים בתחילה סותרים: האם צריך לשאוף לגאולה ולעלות לארץ או לקבל את הגלות ברצון? אולם בשורש אין כאן סתירה. מי שמצפה למנעמי העולם הזה יצטער על יסורי הגלות אך גם לא יעשה כל מאמץ כדי לעזוב מה שיש לו ולעלות לארץ הנמצאת בעזבונה הגשמי. אך מי שרוצה לדבוק בשכינה, יצטער על חטאי ישראל שגרמו לגלות וישמח ביסורי הגלות שבאו לכפר עליהם (ויראה בהם את הקרבה לה' בזמן הגלות), וישתוקק לתיקון ולגאולה. והדברים קשורים גם בחיצוניותם: כשמקבלים את העונש בהכנעה - מתכפר העוון ואז נגאלים, כמו שכתב לעיל א, קטו. וכשאינן מקבלים את היסורים ולא מכירים בחטא, ורק מצטערים על חסרון הטובות בעולם הזה - הגלות מתארכת ואין זוכים להיגאל.

וזה החיבור בין שני הכיוונים בגמרא בסוף מסכת כתובות: מצד אחד החובה להשתוקק ולעלות לארץ ולצפות לתיקון החטא ולהופעת השכינה והעבודה, ומצד שני לא למאוס בגלות הניתנת משמים ולא "לעלות בחומה" (עיין כתובות קיא, א בעניין "בבלה יובאו ושם יהיו"; "השבעתי אתכם בנות ירושלים") - מתוך אי קבלת החטא. זה גם החיבור של חטא המרגלים וחטא המעפילים, שבשורש נובעים מקלקול אחד. זו הסיבה שבחטא העגל ויתר להם הקב"ה על העונש החמור שלא ילך עמם, כי הם הכירו בחטא: "ויתנצלו בני ישראל את עדיים מהר חורב", ואילו בחטא המרגלים הבכייה וההעפלה לא הועילו אלא החמירו את החטא, כי לא הכירו בחטא ולא הסכימו לעונש.
150 המלך ביקר את החבר עצמו, ואילו החבר מחזיר את הביקורת אחורה, לימי בית שני. מכאן משמע שלריה"ל המצווה שנאמרה על ידי אחרוני הנביאים בימי בית שני לצאת מהגלות - לא פסקה עד ימי, או עד שישאל יקיימו המצווה ויקומו ויעלו! דברי הנביאים של ימי בית שני עדיין מחייבים את יהודי הגולה גם היום לקום ולעלות!

מסלול 1: יום ד לפרשת וישב

מסלול 2: יום א לפרשת וישב

לשוב אליה כְּבְרָאוֹנוּהָ, אֵלֹהֵינוּ כָּלֵם לְעֵלוֹת בְּנִפְשׁ חֲפָצָה¹⁵¹. אֲבָל נַעֲנוּ מִקְצָתָם, וְנִשְׁאָרוּ רַבָּם וְנִכְבְּדִיהֶם (=והנכבדים שבהם) בְּכַבֵּל, מְרַצִים בְּחִסּוֹת (=גירות, אזרחות סוג ב') וּבְעֵבְדוֹת (=עול הגויים המשעבדים בגזרות ושמדורות), וּבְלִבְד שְׁלֵא יִפְרְדוּ מִמְשַׁכְנֹתֵיהֶם וּמִמְעַמָּדָם¹⁵².

וְאוֹלֵי עֲלֵיהֶם אָמַר שְׁלֵמָה בְּדֶרֶךְ חִידָה (=משל, עיין שיר השירים תחילת פרק ה'): "אֲנִי יִשְׁנָה וְלִבִּי עָר" - כִּנָּה אֵת הַגְּלוּת בְּ(שם) שְׁנָה¹⁵³ וְאֵת הַשְּׂאָר הַנְּבוּאָה בִּינֵיהֶם בְּעֵרוֹת הַלֵּב¹⁵⁴. "קוֹל דְּדוֹדֵי דוֹפֵק" - קְרִיאַת ה' לָהֶם לְשׁוֹב. "שְׂרָאשִׁי נִמְלָא טַל" - כִּנּוּי לְשִׁכְנָה הַיּוֹצֵאת מִצֵּל הַמִּקְדָּשׁ¹⁵⁵. וְאָמַר: "פְּשֻׁטֵי אֶת כְּתָנְתֵי" - כִּנּוּי לְעֵצְלוֹתָם מִהַעֲנֹת לְשׁוֹב. וְאָמַר: "דְּדוֹדֵי שִׁלַּח יְדוֹ מִן הַחֵר" - עַל הַפְּצָרַת עֲזָרָא וְנַחֲמִיָּה וְהַנְּבִיאִים עֲלֵיהֶם הַשְּׁלוֹם בָּהֶם, עַד שֶׁנַּעֲנוּ קְצָתָם הַעֲנֹת שְׂאִינָה מִסְּפָקָת (=שלא בנפש חפצה לשם שמים, אלא רק דלת העם שקיוו להצליח יותר בארץ), וְ(לכן) נָתַן לָהֶם כְּפִי כְּנִנַּת לָבָם, וּבָאוּ הָעֲנִינִים מִקְצָרִים (=ההבטחות הַתְּקִימוֹ בְּאוֹפֵן חֲלָקִי בִּיּוֹתֵר) מִפְּנֵי קִצְוֹנָם (=שלא קיימו המצווה כראוי)¹⁵⁶.

הערות - ילמד ענוים דרכו

151 חזרת השכינה תלויה בקיום מצווה מאת ה', על ידי כל העם, בשמחה ובחפץ לב. זהו הטעם האמיתי. אולם במהלך הדורות השמיעו סיבות רבות מדוע לא לעלות, אפילו "תורתיות". עיין לדוגמה במדרש שה"ש רבה ה,ג: "רחצתי את רגלי - מטינוף עבודת כוכבים, יודעת הייתי שאבק של אותו מקום משיאני לעבודת כוכבים". כלומר אחר החורבן פסקו מלעבוד עבודה זרה וחששו שהחזרה לארץ תחזיר להם ניסיון זה. אולם באמת כבר אמרה הגמרא בכתובות ק"ב, שדווקא מי שגר בחו"ל כאלו עובד עכו"ם. ועיין עוד בתוס' כתובות ק"ב, ובמה שנכתוב בסוף מאמר חמישי, חתימת הספר.

153 מדרש ווטא ה,ב: "אני ישנה ולבי ער - זו גלות בבל".

154 עיין לקמן סעיף כו מהו הלב של האומה.

155 כלומר השכינה הגלויה שגלתה עם ישראל ואין לה בית אחר החורבן. וז"ל המדרש בשמ"ר לג,ג: "עד מתי אהיה מתהלך בלא בית 'שראשי נמלא טל'? אלא עשו לי מקדש שלא אהיה בחוץ!".

156 ברכות ד,א: "כדתניא: 'עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קניית'; 'עד יעבור עמך ה' - זו ביאה ראשונה', 'עד יעבור עם זו קניית' - זו ביאה שניה; מכאן אמרו חכמים: ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא, כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא".

ועיין יומא ט,ב: "ריש לקיש הוי סחי בירדנא, אתא רבה בר בר חנה יהב ליה ידא. אמר ליה: אלהא! סנינא לכו (=שלא עליתם מבבל), דכתיב: 'אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז', אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא - נמשלתם ככסף, שאין רקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות - נמשלתם כארז שהרקב שולט בו..." ופירש המהרש"א שם שזה החטא המדובר בגמרא בברכות.

אין זה אומר שחטאי בית ראשון נמחו. אולם ציווי הנביאים לעלות אפשר לעם שלא היה ראוי - להיגאל בזכות מצווה זו, כמו שזכו עם ישראל במצרים בדם פסח וברם מילה אף על פי שלא היו ראויים. וכיוון שלא קיימו את המצווה - חזר הדבר שלא היתה שכינה בבית שני בגלל חטאי בית ראשון ו"אכתי עבדי אחשוורוש אנן".

אולם רבי יוחנן שם חולק: "כי אתא (ריש לקיש) לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה: לאו היינו טעמא, אי נמי סליקו כולהו בימי עזרא - לא הוה שריא שכינה במקדש שני, דכתיב: 'יפת אלוהים ליפת וישכון באוהלי שם' - אף על גב דיפת אלהים ליפת - אין השכינה שורה אלא באהלי שם". משמע לכאורה

כי הענין האלהי איננו עולה ביד איש אלא כפי הזדמנותו (=הכנתו) לו, אם מעט מעט ואם הרבה הרבה.

ואלו היינו מזדמנים (=מכינים עצמנו) לקראת אלהי אבותינו בלב שלם, היינו נעזרים ממנו (בניסים גלויים ונגלים) כמה שנעזרו אבותינו במצרים. ואין דבורנו "השתחוה להר קדשו" (תהלים צט, ט), ו"השתחוה להדום וגליו" (שם ה), ו"המתחזיר שכנתו לציון" (בתפילת העמידה) וזולת זה (=וכיוצא בזה), אלא כצפצוף הזרזיר והתפי¹⁵⁷ - איננו יודעים¹⁵⁸ מה שאנו אומרים בזה ובזולתו (=ובדומה לו), כאשר אמרת נגיד כוזר.

שאלות מנחות:

- ✦ מהן שלוש הסיבות שמביא המלך שגם בזמן הגלות יש להשתוקק ולעלות לארץ ישראל?
- ✦ ממי הוא מביא הוכחה לכך?
- ✦ אל מי מכוון ריה"ל את ביקורתו בסעיפים אלו?
- ✦ האם עם ישראל נדרש לקבל על עצמו את הגלות או לעלות לארץ? האם שני הדברים סותרים או משלימים? כיצד?
- ✦ מהן הסיבות שעם ישראל נשאר בגלות ולא עלה?
- ✦ מהם התנאים שהיו לחלות השכינה בבית שני? באיזו מצווה הדבר תלוי? האם תנאים אלו רלוונטיים גם לימינו?

הערות - ילמד ענוים דרכו

שעוד לפני שלא עלו, לא היה ראוי הבית השני לשרות בו שכינה, מפני שבניין הבית נעשה על ידי רשיון כורש ולא על ידי ישראל, והטעם הוא ש"אכתי עבדי אחשורוש אנן", ועדין היו בגלות על חטאי בית ראשון, וזהו "שגרם החטא". וכן משמע מרש"י בברכות שם ורש"י בסוטה לר. ובאמת על דברי ר' יוחנן יש לתהות: כיצד יסביר את נבואות חגי, זכריה ומלאכי, שמוכח מהן שיכלה לשרות שכינה בבית שני, לו היו שומעים?

וני"ל כוונתו, שחטאי בית ראשון הם שגרמו שעם ישראל בבית שני לא יתעורר מעצמו. וזהו שאומר שאפילו היו עולים כולם בימי עזרא - היתה זו עלייה חיצונית, לא מתוך השתוקקות. והראיה שההתעוררות באה מבחוץ - על ידי כורש, ולא מבפנים. גם ר"י וגם ר"ל מסכימים שההשתוקקות לעלייה לארץ ישראל הבאה מתוך העם - היא התנאי לחזרת השכינה. אלא שנחלקו את מי להאשים - את אנשי בבל בבית שני, שכלפי חוץ לא קיימו את המצווה ולא עלו, או את אנשי בית ראשון, שבשורש - הם שגרמו לקרירות של אנשי בית שני.

157 בניגוד לחסיד, שפיו וליבו שווים בתפילתו. כמו שמתאר לקמן ג,ה: "אשר ללשון של החסיד - שווה היא בכל למחשבה, ואינה מוסיפה עליה. ונמצא שאין תפילת החסיד דבר שבמנהג או שבהרגל, כשירת הזרזיר והתוכי. אלא כל מילה - מחשבה עמה, וכוונה בה".

158 ריה"ל נזהר מלקטרג על ישראל שאומרים תפילות אלו בצביעות, ומעדיף להסביר שאנו אומרים תפילות אלו בלא כוונה והבנה, ועל כן אין הן משפיעות על הציפייה ועל המעשים.